

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

С. В. Давиденко

Кризові тенденції, що тривають на світовому фінансовому ринку, деструктивно впливають і на реальний сектор економічно розвинених країн — США, ЄС, Японії та ін. Потенційними наслідками зниження ліквідності та кредитоспроможності суб'єктів фінансових ринків є згортання інвестиційних проектів, зменшення обсягів виробництва товарів та послуг, звільнення персоналу та зростання безробіття, банкрутство підприємств, скорочення дохідної бази державних та місцевих бюджетів таких країн, посилення спекулятивних цінових коливань, зростання «тіньового» товарного насичення внутрішніх ринків. Країни з менш розвиненим і масштабним фінансовим ринком, до яких належить й Україна, повільніше реагують на виклики глобальної фінансової кризи, проте мають менший запас конкурентної міцності протистояти їм на середньо- та довгострокову перспективу.

Це зумовлює потребу перегляду умов та формату зовнішньоторговельного співробітництва в напрямі активнішого використання превентивних заходів з метою попередження негативного впливу експортно-імпоротної діяльності підприємств на якість та динаміку економічного розвитку.

Перспективи уповільнення динаміки зростання та консервації слабкої конкурентоспроможності цілком імовірно в умовах сучасної української економіки, яка характеризується неадекватним рівнем відкритості та залежності від зовнішньоторговельної та інвестиційної діяльності. При цьому збереження високого рівня експортної зорієнтованості базових галузей промисловості за випереджального зростання платоспроможності вітчизняних споживачів зумовлює відповідне розширення місткості внутрішнього товарного ринку й актуалізує проблематику імпортозалежності країни.

Домінуючий нині приріст товарного імпорту над експортом, зростаюче від'ємне сальдо товарної торгівлі, динамічне боргове нарошення

споживчого попиту зумовлюють помітне витіснення товарів вітчизняного виробництва імпортом. Збереження такої моделі насичення ринку на перспективу несе в собі загрозу зовнішньоекономічній безпеці країни і потребує оперативного реагування та формування відповідної імпоротної стратегії.

Проблематиці регулювання імпорту, оцінці його впливу на рівень зовнішньоекономічної безпеки, механізмів та інструментів обмеження та стимулювання імпорту присвячено низку робіт і вітчизняних, і зарубіжних дослідників [2, 9, 10, 14, 15 та ін.]. Проте високий динамізм змін на вітчизняному внутрішньому та глобалізованому світовому ринках, зміна позиціонування країн у міжнародному поділі праці, зростаюча конкуренція потребують актуалізації аналізу, виявлення поточних тенденцій, викликів та можливих напрямів розвитку національної економіки.

Відповідно, *метою* роботи є визначення сучасних тенденцій формування імпортозалежності економіки країни та обґрунтування стратегічних пріоритетів і завдань зміцнення рівня зовнішньоекономічної безпеки України.

Захист внутрішнього ринку від неповноти товарного насичення, нестабільності, спекулятивного впливу недобросовісної конкуренції з боку імпортерів і вітчизняних виробників на сьогодні особливо актуальний. Уряд України прийняв концепцію Державної цільової економічної програми розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 року [6], орієнтовану на розв'язання проблеми послаблення конкурентних позицій вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку, наслідком чого є зменшення питомої ваги їхньої продукції у товарній пропозиції, особ-

Давиденко Сергій Васильович — кандидат економічних наук, доцент, державний експерт Національного інституту проблем міжнародної безпеки

ливо на ринках продукції з високою часткою доданої вартості, скорочення частки продажу вітчизняних споживчих товарів у структурі роздрібного товарообігу та ін. Фактично ставиться завдання зниження імпортозалежності товарних промислових ринків та забезпечення позитивного впливу імпорту на виробництво, споживання та зміцнення на цій основі конкурентності національної економіки.

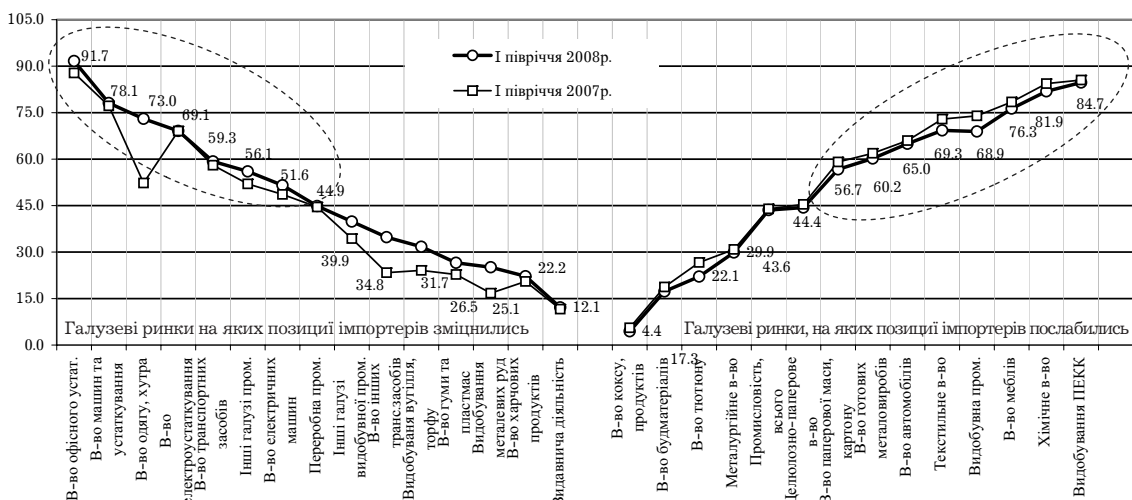
Визначено концептуальні засади розвитку технічного регулювання та споживчої політики України у 2006 — 2010 роках [4], захист прав споживачів на період 2008 — 2011 рр. [8], прискорюються перетворення митної служби в напрямі її організаційного та технологічного вдосконалення [7]. Проте ще більш запитаними на часі є детальні галузеві програми державного регулювання та розвитку механізмів збалансування позицій виробників та імпортерів на внутрішньому ринку України, їхньої взаємодії та обґрунтування прийнятного рівня імпортозалежності країни. Важливо враховувати різноспрямованість впливу імпорту на економічний розвиток. Ідеться про те, що імпорт може бути нейтральним, стимулюючим, критичним та конкуруючим (експансійним) щодо власної пропозиції на внутрішньому ринку країни. Основна увага, безперечно, має бути зосереджена на конкуруючому імпорті, експансія якого зумовлює витіснення власних виробників з ринку та зупинку окремих сфер виробництва.

Проблема обмежувальної імпортозалежності національної економіки потребує формування та узгодження організаційно-правових та тех-

нологічно-виробничих механізмів. Організаційно-правові механізми включають інструменти регулювання умов доступу імпорту на внутрішній ринок та відповідного тарифного й нетарифного захисту. Технологічно-виробничий механізм включає інструменти та заходи державної політики зі стимулювання імпортозаміщення й розвитку науково-технічної та виробничої кооперації.

В наукових та владних колах досить пасивно дискутують питання активізації політики імпортозаміщення як інструменту стримання імпортного тиску на економіку країни, що значною мірою обумовлюється домінуванням експортоорієнтованої моделі економічного зростання країн та включення їх до глобалізаційного міжнародного поділу праці. Світова практика державного регулювання діяльності імпортерів засвідчує досить обмежені сфери реалізації стратегії імпортозаміщення, можливості якої визначає: технологічний рівень розвитку підприємств галузей промисловості; рівень розвитку конкурентного торговельного середовища; наявна модель споживання та рівень платоспроможності населення; поточний рівень структури внутрішнього ринку за джерелами його насичення; рівень інтеграції країни до світової системи торгівлі та ін. Проте досить обґрунтованими є аргументи щодо взаємодоповнювального розвитку експортоорієнтованих та імпортозамінних виробництв [13].

Сучасне позиціонування імпортерів на внутрішньому ринку промислової продукції в Україні характеризується низкою тенденцій.

Рис. 1. Зміна позиціонування імпортерів на галузевих промислових ринках України у I півріччі 2008 р., %

Зберігається критично високий рівень імпортозалежності на внутрішньому ринку промислових товарів. Зокрема, за підсумками I півріччя 2008 року імпортери акумулювали понад три чверті виручки від реалізації офісного устаткування, машин та устаткування, енергетичних корисних копалин, хімічних товарів, меблів, більш як половину доходів від реалізації продукції на ринках електричного та електронного устаткування та обладнання, текстильної продукції, готових металевих виробів, целюлозно-паперової продукції (рис. 1).

Зростає роль імпортерів і на ринках продовольчих товарів, що загострює питання забезпечення продовольчої безпеки. Імпортери акумулюють близько чверті виручки від продажу харчових продуктів та напоїв. Зростаюча роль імпортерів на продовольчих ринках країни пов'язана з загальносвітовою тенденцією до динамічного зростання попиту цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство, що стимулює експортну активність вітчизняних виробників. Окрім того, активне нарощення іноземних інвестицій у сільське господарство (за другий квартал 2008 р. приріст ПІІ у сільське господарство становив понад 202 млн. дол. США, що еквівалентно приросту ПІІ за попередні чотири квартали, — (220 млн. дол. США) посилюватиме зовнішньоторговельну активність сільгоспвиробників у напрямі нарощення експорту продовольчої сировини. А враховуючи фактичне споживання, нижче за раціональні норми більшості видів продовольства, особливо споживання молока і молокопродуктів (в середньому споживається 41% від норми), м'яса

і м'ясопродуктів (відповідно 43%), плодів, ягід (відповідно 53%) [5], роль імпортерів на ринку продовольства зростатиме.

Лідерами нарощення імпортової залежності залишаються інвестиційні галузі промисловості, зокрема, офісного устаткування (частка імпортерів зросла на 3,9 відсоткових пункти — до 91,7%), машин та устаткування (до 78,1%), електричного та електронного устаткування (до 69,1%), транспортних засобів (до 59,3%). На сьогодні під час вирішення завдань модернізації виробничих потужностей вітчизняні підприємства орієнтуються на іноземні аналоги обладнання та техніки. Це потребує досить зважених кроків і до обмеження, і до стимулювання інвестиційного високотехнологічного імпорту.

Імпортна експансія (імпортовою експансією вважається приріст частки імпортерів у товарній пропозиції на внутрішньому ринку, що перевищує 5 і більше відсоткових пунктів на рік) у поточному році найбільшою мірою торкнулась окремих підгалузей видобувної промисловості, що пов'язано із загальносвітовою тенденцією до випереджального зростання цін на сировинних ринках. Привабливість видобування корисних копалин відчутно зросла, що активізувало виробничу та інвестиційну діяльність таких підприємств. Зокрема, частка імпортерів у розподілі виручки від реалізації на вітчизняному ринку металевих руд зросла на 10,7 в. п. за рахунок зростання частки імпорту у зовнішньому товарообороті більш як на 10 в. п. На ринку вугілля, торфу і лігніту частка імпортерів зросла

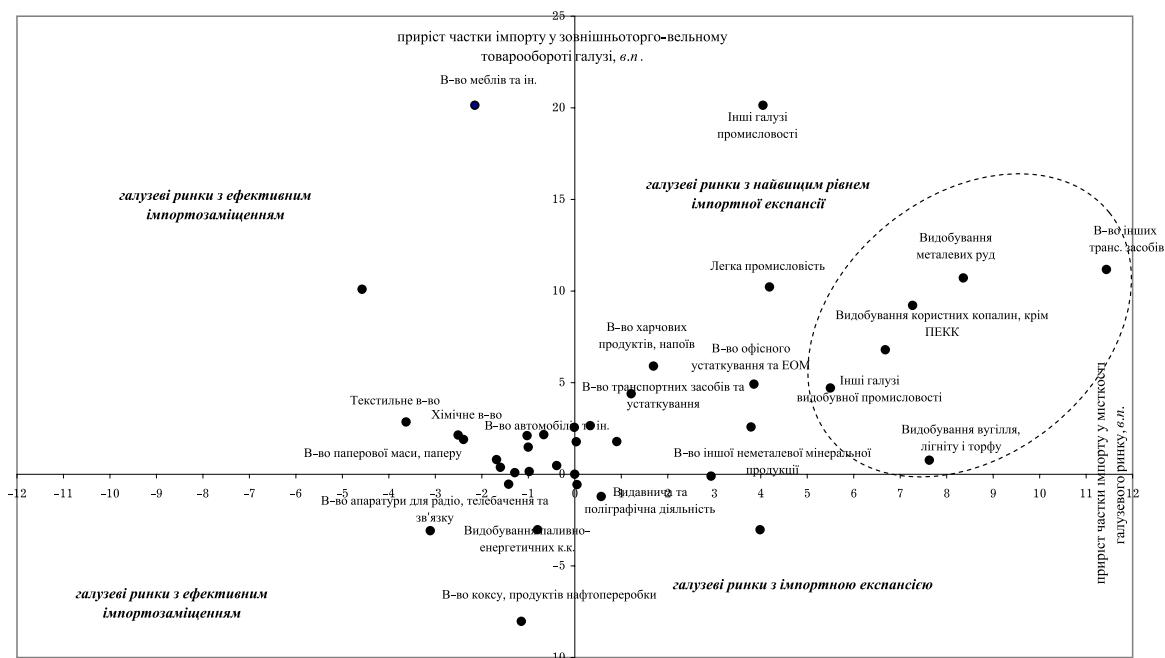

Рис. 2. Зміна позиціонування імпортерів на внутрішніх галузевих ринках у I півріччі 2008 р., відсоткових пунктів

на 7,6 в. п., на ринку неенергетичних корисних копалин — на вугілля, інші неенергетичні корисні копалини (рис. 2).

Потенціал імпортозаміщення в умовах зростаючої імпортової складової галузевих зовнішньоторговельних товарооборотів реалізовувався на ринку меблів (виробники збільшили частку виручки від реалізації на внутрішньому ринку на 2,15 в. п.), тютюнових виробів (частка виручки виробників зроста на 4,6 в. п.), хімічних товарів (відповідно на 2,5 в. п.), автомобілів та запчастин до них (відповідно на 1 в. п.), целюлозно-паперових виробів (відповідно на 2,4 в. п.).

Потенціал імпортозаміщення в умовах нарощення експортної складової галузевих зовнішньоторговельних товарооборотів реалізовувався на ринках будівельних матеріалів та іншої неметалевої мінеральної продукції (частка виробників у виручці від реалізації продукції на внутрішньому ринку зроста на 0,6 в. п.), коксу та продуктів нафтопереробки; теле-, радіоапаратури та ін.

Імпорتنі поставки досить концентровані за країнами походження, що посилює залежність імпорту від рівня двостороннього економічного співробітництва України з країнами — торговельними партнерами. Так, за підсумками січня — червня 2008 року обсяги імпорту, що припадають на перші три країни, в галузевому рівні становить понад 40% (рис. 3). Окрім традиційно сконцентрованого імпорту паливно-енергетичних ресурсів,

коксу та продуктів нафтопереробки, на перші три країни припадає понад 50% імпорту металургійної продукції, будматеріалів, скловиробів, текстильної та целюлозно-паперової продукції.

Зростає концентрація експортно-імпортних товаропотоків підприємств недержавної форми власності, на які припадає понад 80% і товарного експорту, й імпорту. Загалом це обмежує інструменти впливу держави на зовнішньоторговельну діяльність колективних та приватних підприємств суб'єктів ЗЕД, особливо імпорту. Широке коло підприємств-імпортерів збільшує залежність динаміки імпорту від умов торгівлі, курсової стабільності, митних процедур та ін.

Зберігається високий рівень зовнішньоторговельного товарообороту, що формують підприємства з іноземним капіталом, проте торговельна активність слабко корелюється з розширенням коопераційного співробітництва. Це обмежує створення виробничих потужностей та ланок, спрямованих на виробництво взаємодоповнювальних товарів та послуг, зорієнтованих і на спільні ринки, і на ринки третіх країн. Так, у торгівлі з країнами Європи, рівень товарообороту з якими на 40 — 65% формують підприємства з іноземним капіталом, внутрішньогалузева торгівля лише з країнами Угорщини, Польщі, Німеччини та Італії перевищує 10% і, певною мірою, наближається до середнього рівня по країні (рис. 4). Для більшості країн ЄС, окрім, наприклад, Литви та інших країн, частка яких у товаро-

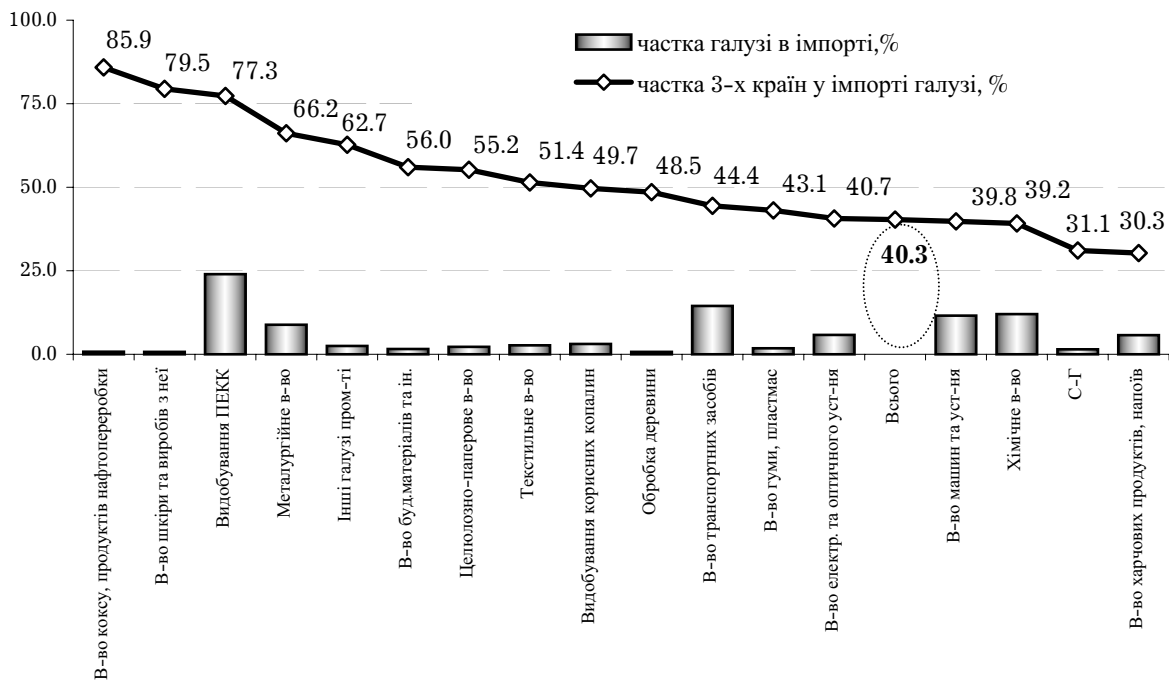

Рис. 3. Рівень географічної концентрації товарного імпорту України у I півріччі 2008 р., %

обороті України не перевищує 0,5%, частка товарообороту підприємств з ПП істотно перевищує середній рівень такої торгівлі загалом по країні.

У торгівлі з країнами Азії, яка також достатньою мірою нарощується за рахунок активної діяльності підприємств з ПП, рівень внутрішньогалузевої торгівлі залишається на надто низькому рівні. Лише з основними азіяськими торговими партнерами (Туреччина, Китай, Індія) на внутрішньогалузеву торгівлю припадає від 2,5 до 3,2 %, що майже у 4 рази нижче за середній рівень по країні. Це підтверджує продовження стратегії експансії азіяських виробників на вітчизняний промисловий ринок. За таких умов азіяські виробники істотно посилюватимуть імпорتنу залежність ринку промислових товарів у країні.

Серед країн СНД головними торговими та кооперативними партнерами України є РФ та Білорусь. Взаємна торгівля України з РФ майже на третину (31,1%) формується шляхом нарощення внутрішньогалузевих товарів, що у 2,7 разу вищі за середній рівень такої торгівлі загалом по країні. РФ залишається ключовим регіональним партнером України навіть за умов перманентної в останні роки торговельної війни. Крім того, серед країн СНД найбільш активні дії на державному рівні реалізуються саме в РФ та Білорусі. Зокрема, у РФ низка державних програм включає обґрунтування завдань та параметрів імпортозаміщення, у першу чергу, у виробництві

авіаційної, хімічної, металургійної, автомобілебудівної та тваринницької продукції.

Загалом, структурні диспропорції національної економіки, посилення цінового тиску на енергетичні та сировинні товари, значні коливання на валютному ринку, проблеми з забезпеченням трудовими ресурсами, конкурентний тиск є досить серйозними перешкодами у реалізації промислової політики, конкурентної щодо імпорту.

Проблеми, що великою мірою обмежують та обмежуватимуть на перспективу оптимізацію імпортозалежності України, визначають і внутрішні, і зовнішні чинники. Серед внутрішніх обмежень:

- неадекватна потребам ринків виробнича база промислових підприємств;
- домінування застарілих технологій та виробничих потужностей на промислових підприємствах, що внаслідок їх високої енерговитратності, ресурсовитратності та трудомісткості обмежує продуктивність їхнього використання;
- вступ України до СОТ, узяті зобов'язані щодо якого значно обмежують інструменти захисту внутрішнього ринку від імпорту та підтримки імпортозамінних виробництв;
- нарощення концентрації іноземного капіталу у сфері торгівлі, що стимулювало активне торговельне міжнародне співробітництво, а не технологічно-кооперативне;

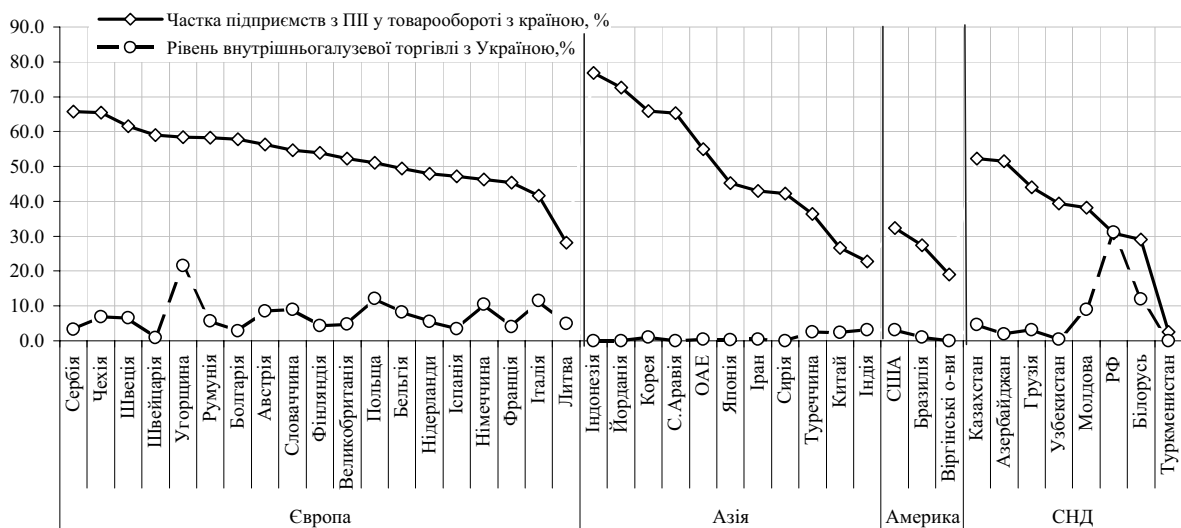

Рис. 4. Взаємозв'язок рівня внутрішньогалузевої торгівлі та рівня товарообороту, що формують підприємства з ПП у зовнішній торгівлі України у I півріччі 2008 р., %

- уповільнення темпів нарощення платоспроможного попиту населення країни, задовольнити який за рахунок власного виробництва немає реальних можливостей;

- нарощення дефіциту робочої сили, особливо кваліфікованої;

- неефективний механізм цінового регулювання на внутрішньому ринку промислової продукції;

- непрозорість митного контролю, що уможливорює значні контрабандні товаропотоки;

- нестабільність валютного курсу та валютні спекуляції, які провокують цінові коливання на споживчих ринках.

Серед зовнішніх обмежень:

- високий конкурентний тиск з боку азійських виробників споживчих та інвестиційних товарів;

- активне інвестування іноземними кредиторами сегмента споживчого кредитування;

- випереджальне зростання цін на енергоресурси на зовнішніх ринках;

- активізація важливими торговельними партнерами України, зокрема, РФ, Білоруссю та ін., імпортозамінних стратегій;

- скорочення циклів зростання і обвалів попиту й пропозиції на зовнішніх ринках для дедалі більшого кола продукції, і особливо, для традиційно експортоорієнтованої промислової продукції країни;

- прискорення темпів оновлення номенклатури промислових товарів, що імпортуються на внутрішній національний ринок, які потребуватимуть високого рівня мобільності технологій та виробничих потужностей;

- збереження та нарощення «торговельного суперництва», в першу чергу з РФ, і у двосторонньому співробітництві, і на терені СНД. Наслідком цього може бути подальший відхід від стратегії розширення зони вільної торгівлі між країнами СНД, що обмежуватиме також рамкові параметри зони вільної торгівлі, зокрема з ЄС.

Під час розробки та реалізації завдань оптимізації імпортозалежності України необхідно враховувати і збереження, принаймні на середньострокову перспективу, позаблокового статусу України, що зумовлює підвищені ризики залежності від кон'юнктури на світо-

вих ринках та кризових процесів на регіональних галузевих ринках. Це потребує гнучкішого державного регулювання зовнішньої торгівлі та внутрішнього ринку.

Проте на сьогодні стратегічного бачення та тактики попередження кризового впливу імпортозалежності на стабільність економічного розвитку в країні немає. Принаймні, їх публічно та офіційно не представлено. Це також обмежує можливості протидії спекулятивним тенденціям на окремих галузевих ринках, зокрема, енергетичному, цінних корисних копалин та ін., самостійно протистояти яким складно і переважно неефективно.

Регіональні інтеграційні процеси на терені СНД, пов'язані з уніфікацією та спрощенням взаємної торгівлі, розвиваються в напрямі ескалації торговельних суперечок з РФ та азійськими країнами блоку (Туркменістан, Казахстан, Узбекистан та ін.). Враховуючи домінуючу енергетичну складову зовнішньої торгівлі з цими країнами, співробітництво з ними на середньострокову перспективу посилюватиме імпортозалежність національної економіки.

Слід визнати, що в сучасних умовах імпордне насичення внутрішнього ринку України для суб'єктів господарювання є привабливішим та економічно вигіднішим, ніж власне виробництво. Більшість підприємств, що займаються зовнішньоторговельною діяльністю, є одночасно і експортерами, й імпортерами, що ускладнює визначення виробників, які будуть спроможні переорієнтувати свої товаропотоки на внутрішній ринок та обмежувати імпортну складову своєї зовнішньої торгівлі.

Недостатня обґрунтованість розподілу товарного імпорту стосовно критеріїв його впливу на економічний розвиток, зокрема, стимулюючий, критичний чи конкуруючий (обмежувальний), ускладнює визначення адекватних інструментів державної підтримки імпортозамінних промислових програм.

Це потребує системніших та ґрунтовніших дій держави, пов'язаних із розв'язанням проблеми імпортозалежності та обмежувального впливу товарного імпорту на динаміку економічного розвитку та формування конкурентоспроможності національної економіки.

З огляду на сучасні тенденції фінансової націоналізації в таких країнах, як США, РФ, ЄС та ін., зростає ймовірність нарощення ними рівня державного протекціонізму під час регулювання внутрішньому ринку. Уповільнення темпів зростання експортоорієнтованих економік, на що, зокрема, вказує і А. Грінспен

[10, 305], підштовхуватиме владу таких країн до переформатування політики обмеження та стимулювання товарного імпорту. Саме сучасна фінансова криза може стати тим катализатором, що змусить українську владу застосувати механізми стимулювання та підтримки імпортозаміщення у промисловості. Це потребуватиме розробки нових та удосконалення сучасних програм економічного розвитку, зорієнтованих на переструктуризацію національної економіки, селективну підтримку виробництв з високим потенціалом насичення внутрішнього ринку та конкуренцією на зовнішніх перспективних ринках.

Державна політика, спрямована на розв'язання проблеми імпортозалежності національної економіки, має реалізовуватися, враховуючи стратегічні пріоритети: перший — забезпечення функціонування реально ефективного конкурентного середовища на внутрішньому ринку, другий — активне нарощення внутрішнього потенціалу формування нових виробництв, здатних зміцнювати свої позиції на внутрішньому ринку та адекватно реагувати на конкурентний тиск імпортерів.

Для зниження нинішнього високого рівня імпортозалежності важливо реалізувати низку завдань, зокрема:

- прийняти нову програму розвитку промисловості України на наступні 10 років, в якій визначити вузькоспеціалізовані ринки промисловості, як-от приладобудування, сільськогосподарська техніка, обладнання для харчової промисловості, фармацевтичні продукти та ін., домінуючий попит на які повинні забезпечувати національні виробники;
- передбачити державну фінансову, технічну та інформаційну підтримку міждержавним проектам, що передбачають розширення коопераційного та науково-технічного співробітництва. Для цього — розробити відповідні критерії оцінки рівня коопераційного співробітництва та стимулювати інноваційні центри, бізнес-інкубатори, технопарки та ін. до участі у міжнародних коопераційних проєктах;
- забезпечити ґрунтовне інформування через державні інформаційні джерела щодо параметрів регулювання та конкуренції після закінчення перехідного періоду членства України в СОТ з метою підвищення готовності вітчизняних виробників до конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках за міжнародними торговельними вимогами;
- розробити нові цільові параметри формування національної сировинної бази (зокрема, для виробництва харчової продукції та ін.) та

збільшити обсяги закупівлі товарів у державний матеріальний резерв;

- запровадити за участю профільних міністерств та галузевих асоціацій щоквартальний моніторинг місткості стратегічно важливих ринків, у тому числі на регіональному рівні, з метою своєчасного виявлення тенденцій посилення імпортозалежності на відповідних галузевих регіональних ринках та підготовки й прийняття попереджальних заходів у разі досягнення критичного рівня імпорту у місткості ринків. Критичну межу імпортозалежності важливих промислових ринків доцільно встановити на рівні 65%;
- прискорити приведення національної системи стандартизації й сертифікації та формування українського стандарту у відповідність до сучасних міжнародних норм та вимог, передбачивши додаткове бюджетне фінансування відповідних заходів;
- забезпечити диверсифікацію імпортних поставок стратегічно та критично важливих товарів з метою зниження рівня географічної концентрації їх через дипломатичні представництва, державну підтримку участі вітчизняних підприємств у міжнародних виставках, тендерах тощо;
- розширити фінансування заходів, пов'язаних з удосконаленням митного контролю та обмеженням контрабандного насичення внутрішнього ринку, зокрема, шляхом технічної модернізації, поглиблення співробітництва з митними службами країн-партнерів, удосконалення механізмів визначення країни походження товарів, що імпортуються на внутрішній ринок, та ін.

Сучасний перехідний етап реформування системи світової торгівлі та міжнародного поділу праці дає Україні можливості структуризації промислового виробництва та механізмів державного регулювання внутрішнього ринку з вищим рівнем конкурентної міцності та зовнішньоекономічної безпеки. Доцільно активно застосовувати широке коло інструментів захисту внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції та інструменти стимулювання коопераційного науково-технічного співробітництва.

Джерела

1. *Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»* від 30.11.2006 р., № 401-V. — www.rada.gov.ua
2. *Волощенко Л. Ю.* Економетричні оцінки впливу митного тарифу на імпортозаміщення в Україні // *Економіка і прогнозування.* — 2007. — № 3. — С. 110 — 121.

3. *Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2007 рік)* — http://www.me.gov.ua/file/link/120191/file/Tend_2007.doc
4. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку технічного регулювання та споживчої політики у 2006 — 2010 роках»* від 11 травня 2006 р. № 267-р. — www.rada.gov.ua
5. *Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2007 році. Звіт Міністерства економіки України.* — <http://www.me.gov.ua>
6. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 року»* від 17 вересня 2008 р. №1249-р. — www.rada.gov.ua
7. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця»* від 17 вересня 2008 р. № 1236-р. — www.rada.gov.ua
8. *Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми захисту прав споживачів на 2008 — 2011 роки»* від 9 квітня 2008 р. № 649-р. — www.rada.gov.ua
9. *Галенко І. В., Казьміна О. П.* Захист внутрішнього ринку як одна з передумов інноваційного розвитку // *Наука та наукознавство.* — 2007. — № 4. — Додаток. Матеріали VII щорічної конференції з наукознавства та історії науки (Добровські читання 5 — 14 березня 2007 р.). — К.: Фенікс, 2008. — С.140 — 149.
10. *Гринспен А.* Епоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / Пер. с англ. — М.: Альбина Бизнес Букс, 2008. — 496 с. — (Серия «Сколково»).
11. *О состоянии потребительского рынка в Российской Федерации в 2007 году. Отчет Министерства экономики РФ.* — www.economy.gov.ru
12. *Фролов И. Э., Лебедев К. К.* Оценка влияния высокотехнологичного экспорта на темпы роста и структуру российской экономики // *Проблемы прогнозирования, 2007.* — № 5. — С. 62 — 76.
13. *Потапов М.* О теоретических аспектах современного азиатского новоиндустриализма // *Проблемы Дальнего Востока.* — 2003. -№ 6. — С. 93 — 108.
14. *Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України С. І. Пирожкова.* — К.: НІПМБ, 2003. — 42 с.
15. *Стратегії розвитку України: теорія і практика.* — К.: НІСД, 2002. — 864 с.